

Ramon Amadeu. Iconografia de Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena. Dues noves atribucions¹

Ramon Ribera Gassol

Historiador de l'art

Ramon Amadeu i Grau (Barcelona, 1745-1821) és un dels escultors catalans del segle XVIII més conegut i estudiat d'aquell període. Amb aquest estudi intentem per una banda reunir les diverses solucions escultòriques que realitzà (les que se sap amb certesa que són d'ell i les atribuïdes) sobre Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge nena i, per l'altra, donar a conèixer dos nous grups escultòrics: un que se li pot atribuir possiblement sense cap mena de dubte i l'altre que pot ésser més qüestionat.

Iconografia de Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena

L'obra de Ramon Amadeu ens ha arribat molt minvada i fragmentada, encara que hi ha força testimonis documentals i fotogràfics sobre el tema que ens ocupa. A continuació passem a descriure cadascuna de les tipologies escultòriques:

Sant Joaquim i Santa Anna

Es tracta de dues escultures exemptes, de dimensions naturals. Són talles policromades que generalment anaven ubicades als laterals d'un retaule, és a dir, flanquejant l'espai central destinat a l'advocació principal. De documentades, en disposem de les següents:

Sant Joaquim i Santa Anna (conservades). Oratori de Sant Felip Neri, Barcelona.

Segons testimonis documentals i gràfics, abans estaven situades al retaule de l'Adoració dels Pastors. Actualment es troben ubicades al retaule de la Immaculada Concepció (al costat del presbiteri).

Sant Joaquim i Santa Anna. Santuari de la Mare de Déu del Tura, Olot.

Només es conserva la imatge de *Sant Joaquim*, però sortosament es conserva una fotografia de *Santa Anna* (Gudiol A- 6384) a l'Arxiu Mas de Barcelona.

Sant Joaquim i Santa Anna. Basílica de la Mare de Déu de la Mercè, Barcelona.

Totes dues desaparegudes, només es conserva una fotografia de la imatge de *Santa Anna* (reproduïda a Cèsar Martinell *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya. Monumenta Cataloniae*, vol. III. l'àm. 95).

Anaven situades al retaule de Sant Josep. Segons Bulbena, l'escultor Josep M. Camps i Arnau, abans de la seva destrucció, féu un buidatge en guix dels caps de les dues escultures.

Santiago Alcolea² ens dóna la notícia d'unes escultures de *Sant Joaquim i Santa Anna* que es troben a l'església parroquial de l'Assumpció de Sesma (Navarra) i que es poden relacionar amb l'escultor Amadeu;³ hem pogut veure les escultures (del segle XVIII, actualment es troben a la sagristia) i hem comprovat que no responen a l'estil de l'escultor català.

En els grups esmentats, sant Joaquim ens el presenta entrat en la vellesa (carnadures arrugades i nervadures al coll), generalment calb (excepte el de St. Felip Neri), amb el cap lleugerament inclinat i la mirada dirigida cap a dalt, vestit amb mantell cenyit i túnica que es recull a la banda esquerra (el del santuari del Tura), mentre que al de St. Felip Neri la recull amb la mà dreta.

Amb la mà dreta (el del Tura i el de la Mercè) sostenen una vara amb la qual es recolzen; i amb la mà esquerra posada al pit el del Tura i el de St. Felip Neri, mentre que el de la Mercè sosté un llibre entreobert. Les vestidures de tots ells deixen al descobert els dos peus.

Santa Anna també ens és presentada en la vellesa, amb el cap cobert per un mantell, el cap lleugerament inclinat i la mirada dirigida cap a dalt (la del Tura i la de la Mercè), mentre que la de St. Felip Neri té la mirada dirigida cap al públic.

Santa Anna (la de la Mercè i la del Tura) es posen la mà dreta al pit i amb l'esquerra sostenen una vara, mentre que la de St. Felip Neri sosté la vara amb la mà dreta, on s'hi recolza ambdues mans; però la del Tura al mateix temps que es posa la mà dreta al pit sosté un llibre (símbol de les Sagrades Escripures) entreobert i el recolza a la part superior del braç esquerre, mentre que la Santa Anna de St. Felip Neri també sosté un llibre amb la mà esquerra i alhora el recolza damunt la mà dreta que, com ja hem dit, sosté una vara.

Totes elles abillades amb àmplies vestidures i túnica, deixant-hi veure la part davantera dels peus.

Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena

Grups escultòrics (talla policromada) que haguéssim pogut incloure en l'apartat anterior, per les semblances i similituds de *Sant Joaquim i Santa Anna* amb els mencionats anteriorment; llevat del nou personatge que introdueix Amadeu al costat de santa Anna: la Verge Nena.

De documentades en tenim:

Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena. Església de Sant Agustí, Barcelona.

Totes desaparegudes, de moment no n'hem trobat documentació gràfica, però les fonts documentals ens diuen que anaven ubicades en el retaule de Sant Josep.

Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena. Església dels Sants Just i Pastor, Barcelona.

Conservades, actualment les podem veure ubicades al retaule neogòtic de la Mare de Déu de la Mercè, situat en una de les capelles laterals.

Sant Joaquim segueix la mateixa estructura compositiva que el del santuari del Tura, però amb algunes diferències respecte a tots ells: la posició del cap, aquí està inclinat lleugerament cap al

costat esquerre i la mirada dirigida cap al públic; el tractament de la barba , les vestidures (en la part superior deixen entreveure una part del pit), i només li queden al descobert les parts davanteres dels peus.

Santa Anna també segueix el mateix model compositiu que les esmentades anteriorment, amb algunes diferències i amb l'afegit del paper de mare-educadora de la seva filla; amb el cap cobert inclinat lleugerament al costat dret i la mirada dirigida cap al llibre que sosté la Verge Maria, la mà esquerra la té alçada en actitud d'acolliment envers Maria; vestida amb mantell i túnica.

Segons els Evangelis Apòcrifs, santa Anna féu posar a la cambra de la seva filla un oratori per als moments de lectura de les oracions.

Maria resta dempeus al costat esquerre de la seva mare, porta els cabells recollits, vestida amb mantell de màniga curta i túnica, sostenint amb ambdues mans el llibre que és objecte de la seva atenta lectura.

Santa Anna i la Verge Nena

Documentats tenim:

Santa Anna i la Verge Nena. Col·lecció Alejandro Burbano Llobet, Barcelona.

No tenim reproducció gràfica i desconeixem la seva localització actual. Bulbena afirma que és molt semblant a la del Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Santa Anna i la Verge Nena. Col·lecció Josep Ylla Fabregas, Barcelona.

No tenim reproducció gràfica, desconeixem la seva localització actual i tampoc disposem de cap mena de descripció, només de la seva alçada (0,73 cm).

Santa Anna i la Verge Nena. Col·lecció J. B., Barcelona.

No tenim reproducció gràfica, desconeixem la seva localització actual i tampoc cap mena de descripció, només la seva alçada (0,82 cm).

Santa Anna i la Verge Nena. Col·lecció Enric Batlló i Batlló. Talla policromada. 60 x 29 x 44 cm. Donada a la Diputació Provincial de Barcelona, actualment és al Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona. (núm. inventari 10.426).

Santa Anna i la Verge Nena. Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona. Foto Museu Nacional d'Art de Catalunya (Calveras, Merida, Sagristà).

Santa Anna i la Verge Nena. Monestir de Sant Pere de les Puel·les. Barcelona.

En aquest apartat hem d'afegir-hi una nova atribució a la seva producció escultòrica:

Santa Anna i la Verge Nena. Talla policromada. 70 x 40 cm. Monestir de Sant Pere de les Puel·les, Barcelona.

No es conserva cap mena de documentació gràfica sobre la seva ubicació i cap tipus de font escrita sobre l'escultura; l'única referència que en tenim i que ja és esmentada i considerada d'en Ramon Amadeu ens la dóna Antoni Paulí i Meléndez en el seu llibre sobre el monestir *El Real Monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona*, 1945 on diu: “Solo un recuerdo de tan bella imaginería les queda: una imagen de Santa Anna, del escultor Amadeu, salvada en un desván de una casa particular...” (capítol III, pàg. 170). La policromia de les vestidures no és potser del tot l'original, les corones que duen són posteriors.

Amadeu, a l'igual que la del Museu Nacional d'Art de Catalunya, hem de suposar que en les que no tenim fotografies també segueix el mateix model, ens presenta Santa Anna sentada damunt un núvol (que serveix de peanya i al mateix temps al·ludeix al món celestial) i al genoll esquerre hi té asseguda la Verge Nena.

La mare porta el cap cobert amb un mantell, embolcallada amb un mantell i túnica i amb la mirada baixa; amb la mà dreta, que li reposa damunt la falda de la Verge, sosté un llibre que amb un dels dits mig entreobre, amb l'esquerra abraça i sosté el cos menut de la nena; les vestidures deixen entre veure els dits del peu esquerre.

L'actitud de santa Anna és la de presentar la seva filla als fidels o creients, com a futura mare del Redemptor del món.

Maria, amb els cabells recollits amb una cua, té el cap lleugerament inclinat cap al costat esquerre i la mirada baixa; la seva vestimenta consisteix en dues peces que se superposen: la superior amb les mànigues arremingades, deixant al descobert els braços grassons de la nena, i el mantell o faldilla deixa al descobert part dels dos peus; entrecreua les manetes damunt el pit.⁴

L'actitud de Maria és de submissió, devoció, resignació, acceptació, obediència, oferiment i entrega als esdeveniments futurs que han de succeir i als fidels.

Les diferències entre l'escultura del Museu Nacional d'Art de Catalunya, la que presentem i les que veurem a continuació rauen essencialment en les fisonomies, alguns detalls de les vestidures, els cabells de Maria, les mans i els núvols.

Sant Joaquim, Santa Anna, la Verge nena i un àngel

No tots els grups escultòrics que veurem porten l'àngel, ¿s'ha perdut o bé ja tenia previst de no posar-los-hi ?.

D'aquest model en tenim documentats:

Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena. Terracota policromada. Col·lecció particular, Sitges.

Tenim reproducció gràfica, atribuïda recentment a l'escultor per M. Teresa Serraclara i Plà.⁵ No porta l'àngel.

Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena. Terracota policromada. Col·lecció Francesc Maspons, Barcelona. Desconeixem la seva localització actual.

Es conserva reproducció gràfica a l'Arxiu Mas (Gudiol 33986), però només del grup de *Santa Anna i la Verge*, encara que hi ha constància que anaven acompanyades per Sant Joaquim. Les diferències d'aquesta escultura amb les que anem veient és que tant la mare com la nena estan en la mateixa actitud de lectura que la de l'església dels Sants Just i Pastor de Barcelona. Maria també resta dempeus, mentre que Sant Joaquim (no sabem en quina posició estava) té les dues mans juntes damunt el pit. No hi ha constància de l'àngel.

Sant Joaquim, Santa Anna i la Verge Nena. Església de Santa Maria Magdalena, Tudela (Navarra).

Ens donen la notícia de l'atribució d'aquest grup escultòric Rafael Benet⁶ i posteriorment Santiago Alcolea.⁷ Tenim reproducció gràfica.⁸ No porta l'àngel.

Sant Joaquim, Santa Anna, la Verge Nena i un àngel. Col·lecció Lluís Folch i Torres, Barcelona.⁹ No tenim reproducció gràfica i desconeixem la seva localització actual.

Sant Joaquim, Santa Anna, la Verge Nena i un àngel. Desapareguda. C. 1780, 2,50 x 2,25 cm. Església de Santa Anna, Barcelona. Grup escultòric que presidia el retaule major de l'esmentada església. Es conserva reproducció gràfica a l'Arxiu Mas (Gudiol CB-2494) i a l'Arxiu Fotogràfic (Arxiu Històric de la Ciutat, Barcelona).

En aquest grup hem d'afegir-hi una nova possible atribució, a la seva producció escultòrica:

Sant Joaquim, Santa Anna, la Verge Nena i un àngel. Talla policromada, 62 x 50 cm (grup escultòric) – 18 x 43 cm (peanya, està buida a l'interior). Convent dels Pares Caputxins de Sarrià, Barcelona.

La policromia possiblement és l'original; les corones que duen són posteriors. No es conserva cap mena de documentació sobre l'escultura. Segons fonts de la comunitat fou donació d'una família; per les mides ens fa pensar que prové d'un oratori o una capella privada.

El grup escultòric està col·locat damunt una peanya, al centre de la qual hi ha un medalló amb un pergami encastat amb la inscripció següent:¹⁰ “*El Exmo e Illmo Señor D. Pedro Diaz de Valdes concedió 40 dias de Indulg. Rezando un padre nuestro y ave maria delante S. Joachin, otros 40 delante S.*

*Sant Joaquim, Santa Anna, la Verge Nena i un àngel (desapareguda).
Església de Santa Anna. Barcelona. Foto Institut Amatller d'Art Hispànic*

trobem certes diferències: la dels caputxins no sosté cap llibre, en canvi la de l'església de Santa Anna en sosté un amb la mà dreta; a la dels caputxins les vestidures deixen entreveure els dos peus, a l'altra només se li veu una part del peu esquerre.

Les diferències entre les dues nenes les trobem centrades en els cabells, les fisonomies, el creuament de les mans i el tractament de les vestidures.

Sant Joaquim agenollat, damunt uns núvols, està situat al costat esquerre, amb la mirada dirigida cap al grup central (el dels caputxins té el cap en una posició una mica forçada, inclinat cap al darrere i la mirada cap a dalt). Tots dos amb els braços oberts, en actitud d'acolliment i veneració; el tractament dels cabells i de la barba és diferent, igual que les vestidures.

La imatge de *Sant Joaquim* dels caputxins està col·locada molt al damunt del grup central.

L'àngel (en ambdós casos està col·locat al costat dret) de l'església de Santa Anna es recolza damunt un núvol, amb les ales esteses, gairebé nu, només un petit mantell li cobreix el sexe, el

Ana, y otros 40, rezando una salve o Ave maria delante la SS. Virgen. Abril 1.880.

No es necesario estar de rodillas.

El Illmo Sr. D. Pablo Sitjar concedio otros 40, rezando una Ave Maria delante S. Ana, 40 mas rezando un padre nuestro a S. Joachin, Abril 1.880".

Les diferències entre tots aquests grups escultòrics són molt puntuals, tots segueixen la mateixa estructura compositiva, però aquí ens centrarem en el grup de l'església de Santa Anna i en la nova atribució, de les quals tenim reproducció gràfica i en ambdues s'hi pot veure l'àngel que completa el conjunt.

Al centre veiem Santa Anna asseguda damunt uns núvols, i a la seva falda la Verge Nena; la mare de mirada baixa, mentre que la dels caputxins la té dirigida cap a un costat; en les vestidures també

cap inclinat lleugerament cap al costat esquerre, la mirada dirigida cap al grup central i en actitud oferent, entre les mans devia sostenir algun objecte (en la fotografia de l'Arxiu Mas, datada l'any 1933, ja no en porta cap); mentre que Evelio Bulbena, en la seva monografia sobre l'escultor, datada l'any 1927, en descriure el grup escultòric, diu que l'àngel: *"en un tiempo llevó una cesta con flores"*; el mateix Bulbena en la descripció que fa de l'àngel del grup escultòric de la col·lecció Folch i Torres no esmenta cap tipus d'objecte que pogués sostenir; ¿aquests àngels sostenien un o diversos objectes? Diem un o diversos perquè en un gravat popular d'aquell moment (signat i datat: *"Francisco Vidal la dibuixó"* –angle inferior esquerra– i *"Gravado por Agustín Sellent en Barcelona 1792"* –angle inferior dret– conservat a la secció de Dibuixos i Gravats de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona,¹¹ veiem reproduït el grup escultòric que Amadeu realitza per al retaule major de l'església de Santa Anna i en el qual podem observar que l'àngel sosté tres objectes: una corona, un ceptre i uns lliris.

Sant Joaquim, Santa Anna, la Verge Nena i un àngel. Convent dels Pares Caputxins de Sarrià. Barcelona

L'àngel dels caputxins, també nu, està gairebé assegut damunt el núvol, amb el cap també dirigit cap al grup central; el tractament dels cabells, la cara i el mantell d'ambdós és diferent. Entre les mans sosté una corona que al·ludeix al Rosari, concretament al cinquè misteri de Glòria: la Coronació de Maria per Reina i Senyora de cel i terra, alhora fent també referència a algunes lletanies marianes.

Apuntar finalment, però en el camp de la pintura (i com a curiositat), que Antoni Viladomat (1678 - 1755), realitzà un quadre amb el tema de sant Joaquim, santa Anna, la Verge Nena i uns àngels (oli sobre tela, Museu Nacional d'Art de Catalunya),¹² amb alguna similitud amb els grups escultòrics de Ramon Amadeu.

NOTES

1. L'estudi resta obert a rectificacions, suggeriments, a noves incorporacions escultòriques, a reproduccions fotogràfiques i a fons documentals més concretes i determinants. Expresso el meu agraïment a la Comunitat de Pares Caputxins de Sarrià (Barcelona), Comunitat de Germanes Benedictines del Monestir de Sant Pere de les Puel·les (Barcelona), Sr. Francesc Fontbona, Arxiu Mas (Barcelona), Sra. Pilar Vélez, Sra. Margarita Cuyàs (Conservadora del Departament de Renaixement i Barroc del MNAC, Barcelona).
2. Santiago Alcolea i Gil, *Ramon Amadeu (1745-1821): un gran escultor de petits formats*, Olot. Llibres de Batet – Museu Comarcal de la Garrotxa, 1998, pàg. 43.
3. “y las imágenes de San Joaquin y Santa Ana con paños movidos y ampulosos, de factura pictórica, estas dos últimas tallas presentan conexión con el grupo de Santa Ana, San Joaquin y la Virgen conservado en la Iglesia de la Magdalena de Tudela y obra de Ramón Amadeu; todas están repintadas en el siglo XIX”. Dins Diversos Autors, *Catálogo monumental de Navarra*, tom II, Pamplona, 1983, pàg. 489. Hem d'apuntar que en aquest llibre no hi ha reproducció fotogràfica d'ambdues escultures.
4. Aquesta inclinació del cap i la posició de les mans és un recurs formal que Ramon Amadeu utilitza en altres escultures, com ara: la nena que hi ha als peus del grup escultòric de de Sant Jeroni Emilià (desaparegut) de la capella de la Casa d'Infants Orfes de Barcelona, la nena que hi ha als peus del grup escultòric de la Verge dels Desemparats (es conserva) de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona, el bust de la Immaculada (donació Jordi Llimona, MNAC, núm. inv. 0-92- 000219), el bust de la Immaculada (atribuïda) de la Col·lecció Folch i Torres de Barcelona (es conserva fotografia a l'Arxiu Mas Gudiol 33985), i la nena que hi ha als peus del grup escultòric de la Verge dels Desemparats d'una col·lecció particular de Barcelona, actualment al Museu Frederic Marès de Barcelona. (reproducció gràfica a l'enciclopèdia *Art i nació catalana. Art de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Edicions L'Isard, 2003, pàg. 222).
5. M. Teresa, Serraclara i Plà, *Aportació d'una escultura inèdita al Catàleg de la producció de Ramon Amadeu i Grau. Estudi i noves aportacions a les seves figures de pessebre*, Lleida, 1999, pàg. 85.
6. Rafael, Benet, *L'Art Català*, vol. II. Barcelona, Ed Aymà. 1958, pàg. 237.
7. Alcolea i Gil, *Ramon Amadeu...*, op. cit., pàg. 42.
8. “Recientemente se han incorporado a este retablo dos tallas rococó de San Joaquin arrodillado sobre nubes y Santa Ana sedente sobre nubes con la Virgen niña, se pueden fechar en el último cuarto del siglo XVIII y su estilo sigue fielmente al del cata lán Ramón Amadeu...Por todo ello se deben atribuir al mencionado escultor catalán.” Dins Diversos Autors, *Catálogo monumental...*, op. cit., tom I, pàg. 296, làm. 479.
9. “Boceto de Sta Ana sentada sobre nubes sosteniendo sobre su rodilla izquierda a la Virgen niña, que tiene las manos cruzadas sobre el pecho. Con su diestra sostiene la Santa un devocionario. Al lado de la Virgen aparece San Joaquin arrodillado sobre nubes, en actitud de arrobamiento. En el lado opuesto, un angelito desnudo, también sobre nubes. Dichas tres figuras están sobre una peana esculturada estilo Luís XVI. Parece ser un ensayo para la ejecución del grupo principal de la Iglesia de santa Ana de Barcelona”. Dins Evelio Bulbena i Estrany, *Ramon Amadeu. Maestro Imaginero catalán de los siglos XVIII y XIX*, Barcelona, 1927. pàg. 148-149. La descripció (en certs aspectes detallada) d'aquest grup escultòric mostra moltes similituds amb l'últim exemple que veurem (encara que no amb les mides) i que donem a conèixer com a atribució per primera vegada en aquest estudi.
10. En aquest escrit hem de fer alguna apreciació: el segon número o xifra de cadascuna de les dates que hi consten són il·legibles; quant als dos personatges que concedeixen les indulgències, es tracta de dos bisbes de Barcelona, contemporanis a la figura de Ramon Amadeu: Pedro Díaz de Valdés (càrrec que ostentà entre els anys 1798 i 1807) i Pablo Sitjar o Sichar (càrrec que ostentà entre els anys 1808 i 1831). En dues escultures de Ramon Amadeu, també hi ha en la peanya un medalló, amb un escrit on es detallen unes concessions d'indulgències: Verge de la Soledat (atribuïda, antiga Col·lecció de mossèn Jaume Cararach, canonge de la catedral de Barcelona) i Ecce Homo (es conserva) del Santuari de la Mare de Déu del Tura, Olot.

11. Francesc Vidal, pintor del segle XVIII-XIX de Barcelona, gendre del també pintor Pere Pau Montaña: l'any 1787 i anys posteriors el trobem documentat com a professor ajudant de l'Escola de Nobles Arts de Barcelona. Agustí Sellent, gravador del segle XVIII-XIX de Barcelona, actiu en aquesta ciutat entre el període que abraça del 1776 al 1829.
12. *Full Informatiu*, Museu Nacional d'Art de Catalunya, núm. 1, Barcelona, I/ II – 1992, pàg. 7.